

TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI

DR. GYÖRGY LAJOS

1937.

AZ E. M. E. KIADÁSA

92. SZ.

NYELV ÉS TÁRSADALOM

Írta:

Dr. Jancsó Elemér

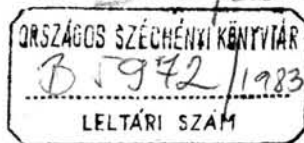


CLUJ.

MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

1937.

M 11213/32 = 2



Nyelv és társadalom.

A nyelvészociológia feladatai és lehetőségei a magyar nyelvtudományban.

Gombocz Zoltán emlékének.

Amikor Wundt híres munkája, az Európa-szerte sokat vitatott s talán korában túl is értékelt *Völkerpsychologie* megjelent, nyelvtudósaink csak lassan és későre ismerték fel a nagy német tudós művében rejlő gazdag tárgyi és módszertani megújulási lehetőségeket. Pedig az idejében való felismerés bizonyára a század elején még régi nyomokon haladó nyelvszemléletünk megújhódásához és egyúttal a nyelvtudománnyal rokon tudományágak felfrissüléséhez vezethetett volna. Wundt igazi értékelője a nemrégiben tragikus körülmények között elhunyt Gombocz Zoltán volt, akit méltán állíthat a magyar nyelvtudomány Európa legnagyobb nyelvészei sorába. Gombocz elévülhetetlen érdeme, hogy a nyelvészeti kutatásainkból már-már kivesző szintetikus szellemet visszaállítja az őt megillető helyre és ezzel a további részletkutatásoknak is új módszert nyújt, eredményeit lélektani és művelődéstörténeti háttér megvonásával helyezi új világításba. Sajnos, Gombocz, mint minden igazán nagy tudós, hosszú ideig egyedül állott módszertani kísérleteivel. Nagyságát nyelvtudósaink hamar elismerték, de nem volt eleinte követője, aki az ő részben egyéni, részben Wundttól kölcsönzött elveit nyelvtudományunk valamelyik területén hasznosíthatta volna.

Gombocz Zoltán mellett a nyelvészeti kutatásokban fölmerülhető társadalmi kérdésekkel más magyar nyelvészek is foglalkoztak. Így említésre méltó Klemm Antal tanulmánya.¹ Szerinte a társadalmi viszonyok hatását nyelvünkre a szaktudomány nem tanulmányozta kellő részletességgel, de ennek oka a társadalomtudományi módszer alkalmazásának nehézségében keresendő. A művelődési tényezőknek és különösképen a nyelvnek fejlődésével kapcsolatban az egyes társadalmi rétegek egymásra való hatása Klemm szerint már rég feltűnt nyelvészeinknek, de művelődéstörténeti magyarázatuk legtöbbször elmaradt. A felsőbb rétegek nyelvi, irodalmi ízlése visz vezető szerepet rendszert az alsóbb néprétegek ízlésének és nyelvének kialakításában. „A szociális tényezőknek” ő is nagy jelentőséget tulajdonít, „de ezeknek hatása a tudat páratlan egysége, szintetikus természete következté-

¹) *Pozitivizmus és idealizmus a nyelvtudományban.* Magyar Nyelv, 1929.

ben annyira összeolvad az egyén egész lelki miliőjével, hogy a nyelvi eredményben nem tudjuk az alkotó elemeket, az összetevőket hatásuk erőfoka és minősége szerint oly élesen egymástól elválasztani, amint azt a nyelvtudományi idealizmus akarná.“

A magyar nyelvtudomány felfogását többé-kevésbbé, természetesen más külföldi nyelvészeti irányok hatása alatt a román nyelvtudomány is vallja. E tekintetben talán elég Densușianu kitűnő lapjára, a „Grai și Suflet“-re, és az abban megjelent nyelvmódszertani tanulmányokra rámutatni, amelyeknek modern szemlélete közel áll Gombóc felfogásmódjához. Densușianu²⁾ a modern filológiai kutatás összes irányait tárgyalja és kritikát mond róluk. Helyesen állapítja meg, hogy a román nyelvtudományban a filológiai kutatás a történetivel szemben kezd megszabadulni a romantikus kort jellemző „téves illúzióktól és a kritikai szellem az analízistől a megalapozott szintézis felé halad, félretéve a mult helyes ismerete érdekében a káros illúziókat.“ Majd így folytatja a társadalmi és a nyelvi viszonyok kapcsolatára vonatkozó nézeteit: „Elvben azt lehet mondani, hogy a nyelvi átalakulások visszhangjai a társadalmi élet sajátos feltételeinek, kifejezései a multban történő átalakulásoknak és azoknak is, amiknek ma szemtanúi vagyunk. A régi társadalmi viszonyok, a bizonyos korszakokban uralkodó irányzatok egy ország, egy nyelv vagy egy társadalom-rétegen belül az egymásközötti kapcsolatok, az osztályok küzdelmei mindig nyomott hagytak a nyelvben, és éppúgy az írott, mint a beszélt nyelvben a ma történő társadalmi változások is észrevehetőek.“ Densușianu már 1905-ben írt tanulmányában³⁾ kifejti a művelődéstörténet fontosságát a nyelvi jelenségek magyarázatában. A román nyelv idegen nyelvektől elszenvedett hatásai valóban nemcsak nyelvi, de az osztály-érintkezés hatásai is. Ugyanerre mutat rá Gilliéron „Földrajzi atlasz“ című műve, amellyel megteremtette a „földrajzi nyelvtudományt“, a nyelvészociológia egyik ágát. A kérdés, melyet ő és nyomában az egész modern nyelvtudomány felvet, az: vajjon a nyelv változásai tudatosak, és ha igen, milyen mértékben? Gilliéron szerint „a nyelv változásai tudatosak, szándékosak, de tervszerűtlenek.“ Vessler szerint öntudatlanok. Gombóc viszont azt mondja, hogy „a nyelv változik a nélkül, hogy a beszélő ember a változásról tudomást szerezne.“⁴⁾

Nyelvtudományunk nagy hátránya, hogy ma, amikor a rokon szakmái csaknem valamennyi területén kitűnő munkásokkal rendelkezik és nagyszerű eredményekkel dicsekedhet, a legkiválóbb magyar nyelvészekről is sokat hangoztatott társadalomtudományi szempontok nem érvényesültek eléggé kutatási területein. Pedig más területen a nyelvtudomány régi és kitaposott útjain már olyan eredményekhez jutottunk, melyeket csak a legnagyobb nyugateurópai nemzetek köny-

²⁾ *Orientări nouă în cercetările filologice*. Grai și Suflet. București. I. évf. 1923—24.

³⁾ *Limba noastră ca icoană a vieții culturale*.

⁴⁾ L. Gombóc Zoltán: *Nyelvtörténeti módszertan*. Megjelent a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve első köteteként az Akadémia kiadásában.

velhetnek el. A fejlődés e téren sem várthat soká magára. Az utolsó század tudományos életénk tanúságai szerint minden nagy nyugati szellemi áramlat, tudományos módszer és társadalomszemléleti látásmód, ha késve is, de eljut hozzánk.

Hogy a mai magyar nyelvstudomány fejlődését, problémakörét és célkitűzéseit megérthessük, röviden az utolsó száz év nagy nyelvészeti iskoláinak történetére is rá kell pillantanunk. Gombocz Zoltán, az európai hírű kitűnő nyelvtes, *Nyelvtörténeti módszertan* című könyvében tömören és áttekinthetően vázolja fel előttünk azt az útát, melyen a nyelvtesudomány a legutolsó száz év alatt átment. A modern élet fejlődésével és különösképp a polgári társadalom kialakulásával felvetődő új problémák új tudományokat szültek, a meglevők határait pedig lényegesen kiszélesítették. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a nyelvtesudománynak a XIX. század szülte nemzeti érzés és romantika előretörésében elsősorban kellett régi feladatkörét, céljait átértékelni és az új idők új követelményeihez szabni. Rövid néhány évtized alatt lényegesen kitágul a nyelvtesudomány köre és a modern világ új ismeretei, tudományos módszerei kezdenek céljaira és feladatvállalásaira hatni. A lélektan, az irodalom fejlődésének vizsgálata, a népiesség kutatásának előtérbe nyomulása, a társadalomtudomány és végül a műveltség-történet mind segédeszközeivé válnak az egyre pozitívebb talajon továbbfejlődő nyelvtesudománynak. De az új területek mellett a modern kutatás a régieket is vizsgálat alá veszi. A nagy század gyors fellendülésében az új kor embere tudományos mohóságában nem ismer határt. Új világot keres és a tudományban is önmaga életakarátának kifejezésére, sajátos világszemlélete megvalósítására vágyik. A fejlődést a század elején Grimm híres nyelvtesa indítja meg 1819-ben. Gombocz szerint Grimm könyve „forradalmi tett” a nyelvtesudományok terén, mert ezzel a művével „a régi normatív nyelvtes helyébe lépett a történeti nyelvtesudomány”.

A nyelvtesudomány fejlődésére nagy hatással van a Franciaországban uralomra jutó romanticizmus. A romanticizmus itt éppúgy, mint Európa többi országában, a történeti és nemzeti érzés erősödéséhez vezet és a tudományok figyelmét a nemzeti mult feldolgozatlan problémáira tereli. A történeti látás nagyrészt a forradalmi jelszavakkal előretörő romantikus iskolának köszönhető és ez a látásmód a többi tudományokhoz hasonlóan átkerül a nyelvészetsbe is. Savigny 1814-ben megjelent röpiratában kifejti, hogy „a jog épp úgy, mint a nyelvi szokás az ösztönszerűen működő népszellem alkotása s az általános műveltségi viszonyokkal együtt lassan, szervesen fejlődik”.

Gombocz Zoltán tanulmányai⁵⁾ e kor nagy nyelvészeti áramlatainak méltó bírálatai, de egyszersmind magyar viszonylatban útmutatások a jövő feladataira is. Szerinte a nyelvtesudomány a történet-tudományok közé tartozik. „Ma is azt valljuk, — írja, — hogy a

⁵⁾ Gombocz Zoltán: *Nyelvtörténet és lélektan*. 1902—1903. Budapest. Nyelvészeti Füzetek 7. sz.

nyelvi jelenségekkel szemben sem a normatív, sem az egyoldalú esztétikai, logikai vagy lélektani álláspont nem jogosult, igazi megértéséhez csak történeti fejlődésének ismerete vezethet el.

Gombocz Zoltán nyelvészeti munkáiban a fejlődés elvét hangsúlyozza és így önkéntelenül annak a dialektikai módszernek gondolatát viszi be a magyar nyelvtudományba, mely az előző kor tudósainál annyira hiányzott. A múlt század ötvenes éveinek kitűnő nyelvtudósára, Steinthal-ra, támaszkodik, aki a grammatika és a logika között éles határvonalat von. Az első szerinte „megítélő, a másik megismerő és genetikus tudomány, amely tárgyát nem csupán meglévőnek tekinti, hanem keletkezését és fejlődését is kutatja“. Nagyon helyesen mondja Gombocz, hogy „a beszélés pszichikai, illetőleg pszichofizikai tevékenység s minden nyelvi folyamat szükségképen az egyes ember lelkében megy végbe. Csakhogy a beszélő ember nem magára él elszigetelten, hanem más, hasonló szervezettel együtt, társas közösséget, népet alkot s e közösség tagjainak folytonos érintkezése, egymásra hatása a nyelv keletkezésének és fejlődésének előfeltétele“. Szükség van Gombocz felfogása szerint egy másik lélektanra is, „amely a lelki jelenségeknek azt a csoportját teszi, amelyet nem az egyéni tudat, hanem a társas együttéléssel járó szellemi érintkezés feltételez és magyaráz“. Kell tehát vizsgálnunk a nép-lélektant, az egy nemzethez tartozó társadalom viszonyait, és ezeknek a viszonyoknak a nyelvben való visszatükröződését. Gombocz éppen itt kapcsolódik be a nyugateurópai nyelvtudomány legújabb irányába és élete utolsó éveiben egyre tudatosabban válik Wundt következetes tanítványává.

Wundt óriási hatással volt a modern nyelvtudományra. Jelentőségét igazában csak akkor ismerte fel a magyar nyelvtudomány, amikor nagy tanítványa hatása alatt általánosan elfogadottá vált az az elv, hogy a lélektani és különösképpen a néplélektani kutatások minő fontosak a nyelvtudományban. Ő volt az, aki a lélektanral szemben hangoztatta, hogy a néplélektannak kell azokat a lelki folyamatokat vizsgálat tárgyává tennie, amelyek alapjául szolgálnak „az emberi társas élet fejlődésének és az általános értékű közös szellemi termékek keletkezésének“. Gombocz tehát, miként Wundt és a mai francia nyelvészek közül Darmstädter, a nyelvekben és a nyelv elemeiben élő organizmust lát, amelynek keletkezését és életét csak úgy képzei megmagyarázhatónak, ha a tudomány a keletkezés és a születés titkaiba betekint és a nyelvi jelenségek fejlődésének figyelését állítja kutatásai középpontjába. Szerinte a nyelv éppúgy, mint az emberi társadalom és az emberi organizmus, örökös változásnak van kitéve. Régi és fölösleges elemei lekopnak, nyelvtanának nehézkes formái egyre inkább eltűnnek és leegyszerűsödnek, régebb észrevétlenül, ma már a modern idők gyors fejlődésének hatása alatt szinte szemünk előtt változnak át. De míg a társadalmi fejlődés egyes szakaszait nagyjában ismerjük, a nyelvtörténet kutatásában állandó nehézségünk a hiányságok, az ismereteknek meg-megszakadó sora; nehézségek, amelyekkel kevés tudomány tud megbirkózni. A nyelv fejlődésének annak alapos vizsgálata során nem egy nagy kérdőjel tárul a tudós elé, amit

már csak a képzelet segítségével tud áthidalni olyan föltevésekkel, amelyek nagyon sokszor a pozitív tudomány kárára válnak.

A nyelv fejlődésének üteme a régi századokban természetesen nem olyan nagy, vagy legalább is látszólag nem akkora, mint az újkorban, a polgári társadalom kialakulásának kezdeti idején és napjainkban. De ha összehasonlítjuk például a régi magyar nyelvemlékeket, vagy a kódexek nyelvét a mai magyar nyelvvel, akkor egyszerre tudatossá válik előttünk az a hatalmas fejlődés, amelyen a mostoha történeti körülmények ellenére is nyelvünk átment. Vajjon csak a magyar nyelv sajátága-e ez a változás? Bizonyára nem. A német, finn, spanyol, orosz és a keleti nyelvek kutatói hasonló nagy változásokat, sőt néha még nagyobbakat, a nyelv egész szerkezetét átalakító, jellegét megváltoztató átalakulásokat állapítottak meg. Vannak nyelvek, amelyek 600—800 év alatt oly nagy változáson mentek át, hogy régi alakjuk megértése alapos nyelvtudományi felkészültség nélkül csaknem lehetetlen. Amikor tehát Gombocz Zoltán kitűzte a célt, hogy a „nyelv változásának megállapítása és vizsgálata a nyelvtörténeti kutatások első és legfontosabb feladata“, voltaképp nem tett mást, mint bírálatot mondott az addigi magyar nyelvészet eredményes, de nem mindig módszeres munkájáról és kijelölte az utat a fiatalabb magyar tudós nemzedék számára.

Gombocz módszertani elveiből a szociológiai szempontok sem hiányoztak, de sajnos rendszeres kifejtésük háttérbe szorul a mellett az alapos és lelkiismeretes állásfoglalás mellett, amellyel a mindenkori magyar nyelvészet legnagyobb tudósa Wundt néplélektani álláspontja mellé szegődött. És most fölvehetjük a kérdést: mi az oka annak, hogy a magyar nyelvtudományban, amelyben a társadalomtudományi szempontok már itt-ott előfordultak, azok részletes alkalmazást mégsem nyertek? A összehasonlító nyelvészet és a nyelvtörténeti kutatások annyira igénybe vették nyelvészeink érdeklődését, hogy a társadalomtudományi szempont, amely nagyban elősegítette volna a nyelvtudomány többi területén dolgozó tudósaink kutatásait is, csaknem teljesen háttérbe szorult. De a nyelvészet kedvence érdeklődési területe és előszeretettel alkalmazott módszerei mellett a szociológiai módszer hiányának talán legfontosabb magyarázata általános társadalomtudományi kutatásaink elmaradottságában rejlik. A magyar társadalomtudományi kutatás csaknem egyoldaluan politikai pártok és főként a szociáldemokrata párt kezében volt. Ez önmagában nem volna baj, de a szociáлизmus legtöbbször jelszavakban élte ki magát, a napi politika célkitűzéseit támogatta és alig tudott kitermelni néhány említésre érdemes tudóst és társadalomtudományi szakmunkát. Hogy e területen milyen szép eredményeket érhetünk el, arra legjobb példát Szabó Ervin és Mályusz Elemér társadalomtudományi munkái mutatják. Mályusz Elemér egyik főműve („A magyar polgárság a francia forradalom korában“) nagyszerűen mutat rá a XVIII. század végének magyar társadalmában végbemenő mély változásokra, amelyeknek a nyelvi magyarázatát Gombocz iskolája már sikeresen meg is kezdte. A társadalomtudományi kutatás eredményei tehát előfeltételei

annak, hogy a szociológiai módszer a nyelvtudományban alkalmaztassék. E nélkül légüres térben mozog minden elmélet, publicisztikai ízt nyer minden nagyszerű gondolat. Ismernünk kell mindenekelőtt a magyar társadalom élettörténetét, belső fejlődését, társadalmi osztályaink sajátos szerkezetét, anyagi és lelki életkörülményeit, kialakulásának irányait a legrégibb időktől napjainkig. E feladat természetesen nem könnyű és e munkát tudósaink még csak igen kis részben végezték el. A régi idők társadalmi viszonyain kívül a mai magyar társadalom élete sem ismert tudományos szempontból. A statisztikai adatok tömegén kívül nem áll még rendelkezésünkre olyan elfogadható tudományos magyarázat, amely a politikai viszonyoktól függetlenül elénk tárná társadalmunk belső szerkezetét, osztálytagozódásait és azokon belül a kisebb csoportok és foglalkozási ágak társadalmi képletét is. Mindez nyelvtörténetünk ismeretének elengedhetetlen előfeltétele volna. A kutatási módszer azonossága a társadalom és nyelvtudományok között nagyon sok kérdésben fennáll, mindkettő eredményei elősegítik multunk lelki arcának az eltűnő emlékek alól való felidézését. A társadalomtudomány és a nyelvtudomány külön utakon haladva, egymás eredményeit nem ismeri fel, mindegyik a maga külön területén nehezebben oldja meg a tudománya által rárótt sajátos feladatokat.

A magyar nyelvtudomány az utóbbi évszázadban nagy fejlődésen ment át, de gyökerei még a protestántizmus korába nyúlnak vissza. Gondoljunk csak arra a nagy útra, amelyet a külföldön járt Szcenzi Molnár Alberttől nyelvtudományunk Gombocz Zoltánig megtett. Szcenzi Molnár Albert korában, aki maga is nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott, a kor legnagyobb holland és francia nyelvészei még arról vitatkoztak, hogy vajjon a mennyországban a holland vagy francia nyelvet beszélik-e? Természetes tehát, hogy a nyelvtudomány a valósi szempontok tiszteletbentartása és vezérlete miatt nem tudott érvényesülni, nem tudta saját, önálló feladatkörét megtalálni. Nálunk magyaroknál ebben az időben éppúgy, mint a külföldön, sokan a héber nyelvvel való rokonságot hirdették. Szcenzi már nem híve ennek az elméletnek és nem merészkedik ilyen fantasztikus és alaptalan, tisztán a külsőségekre támaszkodó teoriára hivatkozni. A kor tudósait hosszú időn át nem a nyelvek részletes leíró vizsgálata érdekelte, hanem metafizikai kérdések foglalkoztatták és ezek között elsősorban a nyelv eredete, az örök kérdés, a honnan jöttünk és a hová megyünk mindig felvetődő problémája. A XVII. és XVIII. század nyelvészei, vagy nyelvészkedő tudósai legelső feladatuknak azt tekintették, hogy polgárjogot szerezzenek nyelvünknek Európa nagy népcsaládai között. A legfőbb cél tehát az előkelő rokonok keresése volt. És mivel a héber nyelvet Európa-szerte a legősibb nyelvek egyikének tartották, a zsidó rokonság gondolata mindig felbukkan és kísért. Az újkor küszöbén Komáromi Csipkés György *Hungaria Illustrata*-jában 1655-ben például azt állította, hogy „a magyar nyelv egy az orientális nyelvek közül és semmi egyéb nyelvekkel az egy zsidón kívül rokonságban nincsen”. A tudományos nyelvészet és annak eredményei későn

jutnak el hozzánk, pedig már Aeneas Sylvius pápa, a kitünő polihisztor, századokkal ezelőtt hangoztatta a finnek és magyarok rokonságát. Vogel Márton, a XVII. században élt híres hamburgi polihisztor, határozottan észreveszi és hirdeti a magyar és finn rokonság gondolatát. Nálunk Sajnovics mutat először rá erre a rokonságra, de egy század tudományos munkálkodása volt ahhoz szükséges, hogy elveit az egész magyar tudományos világ elfogadja. A magyar nyelvtudomány első másfélszázadának határozatlan és tapogatódzó munkája nem tekinthető teljesen kárbavesztettnek, hiszen a további kutatások számára szükséges nyersanyagot ekkor gyűjtik össze tudósaink, és ha rendszerességben és módszerességben sokat vehetünk is szemükre, szempontjaik sokszor egészen modern gondolatokat takarnak, olyan gondolatokat, amelyeknek még a legújabb irányok, a jelentéstan és a szociológia is hasznát vehetik.

A nyelvtudomány tisztán el nem különíthető kutatási területei — a hangtan, alaktan, mondattan és a jelentéstan — voltaképp csak a legutóbbi időkben alakultak ki. Gombocz Zoltán egyik legkitünőbb művében helyesen állapítja meg, hogy „az utolsó félszázad alatt utaltak arra, hogy a nyelv intellektuális oldalának a vizsgálata háttérbe szorul a nyelvi kifejezések alakjával foglalkozó diszciplínák, elsősorban a hangtan mellett.“⁶⁾ Gombocz a jelentéstan fontosságát hangsúlyozza. „A hangváltozások törvényszerűsége — írja — felületes megfigyelés mellett is szembeszökő, a jelentésváltozások törvényszerűsége rejtettebb és nehezebben formulázható.“

A mai nyelvtudomány jó részének felfogását teljesen fedik Thomas francia nyelvész kételkedő szavai: „A hangtanban vannak törvények, ezért a hangtant tudománynak kell tekinteni a szó legszorosabb értelmében. A jelentéstanban nincsenek törvények s alig lehet elképzelni, hogy valaha is lesznek.“ Thomas nyelvészeti felfogásában természetesen nem osztozik Gombocz, mert szerinte a jelentéstan kutatásokat ez a sok tekintetben indokolt, de a maga egészében mégis elfogadhatatlan szkeptikus állásfoglalás zsákutcába juttatja. De optimizmusa ellenére ő is kénytelen elismerni, hogy a hangtani törvények tapasztalati törvények, míg a jelentéstan törvények nincsenek nyelvekhez kötve. Saussure a lélektani törvényekről és elsősorban a nyelvjelenségeknél nagy szerepet vivő képzettársítási törvényekről azt állítja, hogy azok mindenütt, Németországban úgy, mint Indiában, azonosak. Vele szemben Gombocz a jelentéstan nemzeti eredetére és jellegére mutat rá. Szerinte „a jelentéstan sajátos feladata lesz a jelentésváltozásokban tükröződő általános lélektani törvényszerűségeken belül keresni azt, ami az egyes nyelvekre, népekre jellemző, a képzettársulásnak és ezzel együtt a jelentésváltozásoknak sajátos története, művelődéstörténete, a faj jellegzetes szellemi sajátosságaitól, képzeletétől és érzelmvilágától függő törvényszerűségét“. Sajnos, Gombocz Zoltán csak élete és tudományos pályája második felében kezd behatóbban foglalkozni jelentéstan problémákkal és ek-

⁶⁾ Gombocz Zoltán: *Jentéstan*. Pécs.

kor is elsősorban a módszertani kérdések tisztázására törekszik. Elveinek a magyar nyelv területén való alkalmazását nem végezhetette el, ez a feladat iskolájára vár.

A jelentéstannak, mint új nyelvtudományi ágnek megjelenése a magyar nyelvtudományban rendkívül nagy jelentőségű. A lélektan az egyéni és tömegpszichológiai okok kutatásával önkéntelenül felveti a társadalmi okok keresését is. A nyelv fejlődését éppen a legújabb időkben a jelentés tan alkalmazásával tudnánk igazában felmérni. De sajnos, a társadalmi fejlődés irányairól, területéről sokszor még a legalapvetőbb ismeretek is hiányoznak. A modern élet az új fogalmak egész tömegét vetette fel. A polgárosodás és az eliparosodás folyamata új társadalmi osztályokat hozott létre, a régieket pedig lényegesen, sokszor alapvető sajátágaiban változtatta meg. Ez a változás nemcsak az élet külső képén, de a társadalom egész belső szerkezetén is megváltozik. Még a társadalmi jelenségeket figyelő laikus egyén is, aki két nemzedéket vagy vidéket hasonlít össze, látja az időkben és a térben egymástól távollévő emberek gondolkodásában, érzés- és akaratvilágában megnyilvánuló különbségeket. A nyelvi eltéréseket természetesen nem mindig könnyű észrevenni, mert a nyelv és különösen a modern nyelv nagy része azonos elemekből áll és csak a tudatos szemléléssel vesszük észre a nyelvbeli kifejezés közötti különbségeket és változásokat. Legfeltűnőbb különbség a falu és város között észlelhető. A modern élet iránya a falu és város közötti műveltség és ezzel együtt a nyelvi eltérések megszüntetése felé mutat. A városi műveltség és nyelv beszivárgása rövidesen, talán még néhány évtizeden belül nyelvjárásaink megszűnéséhez fog vezetni, nagy kárára mind a nyelvnek, mind a nyelv mögött álló népi léleknek. A világháború és az azt követő változások miatt a falu és a város közötti gondolkodási mód eltérései egyre kisebbek lesznek. Ma azonban még olyan nagyok, hogy a különbségek könnyen észrevehetők. De a falu nyelve éppúgy nem egységes, mint a lakossága. Gilliéron francia nyelvész nyelvatlaszának és nyelvföldrajzi kutatásainak eredményeképpen, amit a román nyelvtudomány is hasznosított, leszögezhetjük, hogy az egyes falvakon és az eddig zártnak hitt nyelvjárások területén belül a nyelvi jelenségek nagy és egymással ellentétes változata él és a nyelvszokás egymással való küzdelme ma már tudományosan, térképre véve, az adatok egész tömegével is igazolható. Ugyanezt bizonyítják a kitűnő nyelvtudósunk, Csúry Bálint nyelvjáráskutatásai. A városi és falusi nyelven belül tehát az egyes csoportok és osztályok sajátos lelkivilága, életszokása ismerhető fel. Mindaddig, amíg egységes társadalom nem jön létre, egységes nyelvről és nyelvszokásokról beszélni merő utópia. A nyelvkifejezés mindenkor visszatükrözte és így a jövőben is vissza fogja tükrözni a társadalom szerkezetében végbemenő változásokat, tekintet nélkül arra, hogy azt a társadalmat középkori, polgári vagy szociálista társadalomnak nevezzük.

A nyelvészociológia feladatköre azoknak a nyelvjelenségeknek vizsgálata, amelyekre a nyelvtudomány többi ágai nem adnak kielégítő feleletet. Természetesen nem szabad a nyelvészociológiának egyolda-

luan csak társadalmi okokkal magyarázni a nyelv életének bonyolult és sokszor kifürkészhetetlen jelenségeit, mert minden egyoldalúság csak annak a módszernek tekintélyét rombolja le, amely helyesen és kellő mértékben alkalmazva, megtermékenyítő hatással lehet a már dogmatikussá válni akaró régi módszerekre is. A mai nyelv nagy változását, amely szemünk láttára megy végbe, igazában csak úgy értjük meg, ha ismerjük a nyelvi változások mögött álló egyéni és tömeglélektani okokat és az azokat létrehozó és befolyásoló társadalmi jelenségeket. Gombocz Zoltán jelentéstanában helyesen mondja, hogy „egy adott nyelven belül, amit a hanganyagnak, ejtési módnak és a nyelvtani alakoknak azonossága határoz meg, voltaképp annyi szókészlet van, ahány társadalmi csoport. Van kétségkívül közös szókészlet is, de minden egyes társadalmi rangja és foglalkozása által meghatározott csoportnak van sajátos szókinése is.“ Hogyan keletkeznek az új szavak és mik hozzák létre a nyelvi kifejezés állandó változásait, vethetjük fel a további kérdést. „Amikor egy társadalmi csoport nevet akar adni egy fogalomnak, amelyet a köznyelv nem ismer, alkothat új szót szóösszetétellel vagy képzés útján, átvehet egy idegen szót, vagy lefordíthatja azt, de alkalmazhat szűkebb jelentéssel a köznyelvből vett szavakat is.“ Gombocz szerint tehát a szó jelentése megszűkül, ha nagyobb szociális körből kisebb szociális körbe kerül át. De a megfordított jelenség éppen olyan gyakori. A köznyelv is vesz át szavakat a csoport- vagy osztálynyelvekből. Megtörténhetik, hogy az átvett szó megtartja eredeti jelentését és műszó marad. De az esetek többségénél az új környezetben lassan-lassan elveszíti pontos értelmét, jelentése egyre határozatlanabbá, általánosabbá válik.“ Tehát a szó jelentése Gombocz szerint tágulhat is, ha kisebb szociális körből nagyobb szociális körbe lép át.

A leghíresebb nyelvészociológus, Meillet, történeti és szociológiai módszerét csupán Gombocz kísérte meg nálunk néhány esetben alkalmazni. Egyébként a nagy francia tudós elmélete nem talált nálunk hívókra. A francia tudósok közül Meillet volt az, aki a legnagyobb tudományos felkészültséggel tette vizsgálat tárgyává az egyes társadalmi csoportok nyelvi vonatkozásait, az osztálynyelvek fejlődésének és hanyatlásának okait, belső arculatukat, sajátos jellegüket és egymáshoz való viszonyukat. Ő is felveti az állandóan visszatérő kérdést: mi az oka annak, hogy az egyes társadalmi csoportokban, foglalkozási ágakban és osztályokban más és más jelenségescsoportokkal találkozunk, amelyek csak azokban lelhetők fel? Szerinte a felelet egyszerű. Azonos, vagy hasonló életfeltételek azonos, vagy hasonló lelki feltételeket és nyelvi viszonyokat teremtenek. A nyelvi jelenségek társadalmi okaira különösképen eddig nem a nyelvészek, hanem főként az irodalomtörténészek, pszichológusok és a szociológusok mutattak rá. A franciáknál például Taine, Brunetière állandóan kapcsolatba hozzák a nyelv fejlődését a társadalmi viszonyok alakulásával. A francia és a német tudósok olyan folyamatokat is megfigyelnek, amelyek közöseknek tűnnek fel minden nyelvben. El szerint az azonos társadalmi feltételek megváltozása és a hasonló társadalmi folyamatok a jövőben egy-

máshoz hasonló nyelvi folyamatok elindítói lesznek. Általában a modern polgári társadalom kialakulása és az iparosodás a nyelv egyszerűsödése, racionálizálása irányában hat. De míg egyrésztől elkopnak a sokszor plasztikus és eredeti jelentőségükhöz közelebb álló kifejezések és leegyszerűsödik a nyelvszerkezet, másrészt a régi szavak új jelentést nyernek, a nyelv pedig a maga kifejezési módjában a modern életviszonyoknak válik megfelelőbbé. De ne gondoljuk, hogy csupán a mai nyelvre alkalmazható sikeresen a szociológiai módszer. A régi nyelv szókincsének és kifejezéseinek megértése csaknem teljesen lehetetlen a társadalmi viszonyok alapos ismerete nélkül. Sajnos, nálunk e téren nem az általános társadalmi viszonyokból, hanem csupán a művelődéstörténetből próbáltak magyarázatokat adni nyelvünk pusztuló kifejezőeszkészletére és igyekeztek felfedni azt az ismeretlen utat, amelyet egy-egy kifejezésünk eredeti jelentésétől, keletkezésétől a mai napig megtett. E tekintetben Kertész Manó *A magyar szokásmondások* című könyvében kitűnő példáját adta annak, hogy milyen jól lehet a művelődéstörténeti és társadalmi viszonyok ismeretével megmagyarázni egyes nyelvi jelenségeket, különösképen kifejezéseinket és szokásmondásainkat. „A futó idő — írja Kertész, — megváltoztatja a népek sorsát, életkörülményeit. Halomra dönt egy sereg intézményt, hogy romjain újakat építsen, a nyelv azonban nem mindig engedelmeskedik az idők rombolásának, hanem konzerváló erejénél fogva sokszor megőrzi a hajdani korok emlékét egyes szavakban, kifejezésekben, szólásokban és közmondásokban. Természetesen a megváltozott viszonyoknak megfelelően megváltozott, továbbfejlődött jelentésben. Az ilyen szavaknak, szólásoknak, közmondásoknak a régi életviszonyokkal való eredeti kapcsolatát s e kapcsolat megszűnte után való továbbfejlődését akarjuk rendszeres kutatással felderíteni. Feladatunk természetének általános jellemzésére íme egy példa: *a rója a falut, utcát* kifejezés például, amelyik annyit jelent ma, hogy járja a falut, ismeretlen maradt keletkezését illetőleg, de ha a művelődéstörténet módszeréhez nyúlunk, megkapjuk keletkezésének okát. A művelődési és társadalmi viszonyok ismeretéből tudjuk, hogy a XVI. században az adószedő, a királyi róvó, róttá a falut, mikor feljegyezte, felrótta, hogy minden községben hány adó alá eső porta van. S ilyenkor a falut egyik végétől a másik végéig bejárta.“ Kifejezésünk ismerete így egyszerre „világossá válik előttünk.“ Itt tehát egy lélektani folyamat eredményével találkozunk, de ami e lélektani folyamatot hosszú és egyes szakaszaiban ismeretlen útjára elindította, társadalmi ok, társadalmi tényező, amelyet csak a társadalom, vagy a művelődéstörténet képes megmagyarázni. Kertész Manó szerint az ilyen jelenségek döntő módon bizonyítják a nyelv fejlődésének a művelődési és társadalmi viszonyoktól való függését. Helyesen utal Wundt hibájára, aki a jelentésváltozások nagy részét pusztán csak az asszociáció törvényével próbálta megmagyarázni. A nyelvtörténeti és lélektani törvények tudása mellett „csak a mult idők életének, intézményeinek, társadalmi viszonyainak mentől tüzetesebb ismerete adhatja kezünkbe a megfejtés kulcsát“, — írja Kertész. Sajnos, Kertész szólás-mondások magya-

rázó irányzata nem elég teljes. Legtöbbször — ez részben a hiányos adatoknak tulajdonítható, — egy-egy szólás eredetét és mai alakját állítja szembe a régivel, de nem mutat rá még az ismert szólásoknál sem arra az útra, amelyen egy-egy kifejezés, közmondás sokszor okmányokkal, írott és nyomtatott emlékekkel bizonyíthatólag is az évszázadok során átment. De így is Kertész jelentésváltozás-magyarázatai, a nyelvszokásokról írt tanulmányai és könyvei értékes kincsebányái művelődéstörténeti és társadalomtörténeti szempontból a magyar nyelvnek. Példáiból látjuk, hogy a különböző társadalmi osztályok és foglalkozási ágak, a céhrendszer, a városi élet, az iparosodás, a kereskedelem fejlődése az idők folyamán mennyi új szónak, mennyi új kifejezésnek adtak életet, amit mi már eredeti értelmükben nem tudunk felismerni. Igaza van tehát Kertésznek, amikor azt állítja, hogy „legtöbb műveltségi szó első felbukkanásának idején már mint valamely szűkebb társadalmi csoport műszava jelenik meg. És mi ezeknek a szavaknak, kifejezéseknek tekintélyes részét őrizzük még ma is a nélkül, hogy tudnánk, honnan és kiktől maradt ránk ez a nyelvbeli gazdagság, ez a kifejezésbeli örökség. Az újonnan keletkező szavak és kifejezések természetesen ebből a szűkebb társadalmi rétegből, osztályból, ahol keletkeztek, lassanként átszivárognak a köznyelvbe és irodalmi nyelvbe is. A szólások tehát, — írja Kertész, — „csak az osztály nyelvén belül lépnek fel, mint műkifejezések és e szavaknak állandó formájú kapcsolatai a köznyelvben nem voltak meg, tehát a jelentésváltozást is csak az osztálynyelvből, mint legrégibb állomásból kiindulva figyelhetjük meg.“ A nyelvi változások a társadalom belsejében végbemenő állandó változásokat tükrözik vissza. A történelmi idők során az egyénekhez hasonlóan a régi társadalmak tovatűnnek, átalakulnak, helyükbe mások, a régiektől eltérő arculatú osztályok és rétegek jönnek. De nemcsak az egyes társadalmi osztályok változnak meg, állandó mozgást és alakulást tapasztalunk az egyes társadalmi rétegekben belül is. Mihelyt egy társadalmi osztály lehanyaglik vagy megváltozik, sajátos szó- és kifejezőkészlete szintén hanyatlani kezd és ezzel együtt elpusztul az a kifejezési és életstílus is, amely mögött valamikor az emberek egy csoportjának sajátos érzésvilága és életformája húzódott meg. Sajnos, ezt a fejlődést a legrégibb időkben írott emlékek nem vagy igen kis számban tartják fenn, és a fennmaradt emlékek is legtöbbször csak a társadalmat vezető rétegek nyelvének emlékei. De minél inkább haladunk a középkor és újkor felé, az emlékeknek annál gazdagabb tárháza áll a kutatók rendelkezésére. Abban a nagy anyagban is, ahol az írott és nyomtatott emlékek óriási tömege nyújt lehetőséget a sok irányba haladó tudományos kutatásra, aránylag nagy hiányokat tapasztalunk az osztálynyelvekre és az azokon végbemenő változásokra vonatkozólag. Természetesen a multból ránk maradt kutatási anyag nagy része a legújabb korban is a vezető rétegek nyelvi emlékeit őrizte meg, de e mellett más társadalmi csoportok kifejezési formái sem veszttek teljesen el. A városi és a falusi nyelv közötti különbség ma még erősen észlelhető, éppen ezért itt a végső idő, hogy nyelvjárás-kutatóink az egyre pusztuló dialektus-anyagot megment-

sék. Vannak nyelvjárásaink, ahol nemcsak a szókincs, hanem a nyelvtani szerkezet régi formái is fennmaradtak. Ilyen a moldvai csángók nyelve, amely nagyon sok esetben három-négy évszázados nyelvtani formákat őrzött meg nagy örömeire nyelvészeinknek. A nyugateurópai nyelvekben szintén a magyarhoz hasonló változásokat észlelhetünk.

A nyelvjárások eltűnését, a falu és a város közötti művelődési viszonyok kiegyenlítődését számtalan kutató tette már vizsgálata tárgyává és ma ennek a folyamatnak nemcsak nyelvészeti és lélektani, hanem általános társadalomtörténeti okait is ismerjük. Minden kutató egybehangzó végső állítása szerint a nyelvi és lelki változások mögött a döntő tényező, ami e változásokat felidézi, a társadalmi, a termelési és az osztályviszonyok megváltozása. Kertész szerint csak a város és a falu szembeállításával látjuk meg, hogy „az osztálynyelvből való kölcsönvétel korától fogva a mai napig eltelt idő milyen nagy mértékben eltávoztatta a köznyelv beszélőit e társadalmi csoportoktól, mennyire ismeretlenek előtte e csoportnak élet- és munkaviszonyai, úgy hogy a köznyelv szempontjából még ezek a ma is eleven életre vonatkozó, de már a szemlélettől nem támogatott kifejezések is valóságos művelődéstörténeti emlék számba mennek. Ugyancsak joggal sorozhatjuk ide azokat a nem csekély számú szólásokat és közmondásokat is, amelyek a forrásokul szolgáló viszonyok kipusztulásával maguk is kivesztek a használatból“. „A halászat, a vadászat és a paraszti élet szavai és kifejezései részint még ma is megtalálhatók a köznyelvben, csak hogy az eredeti értelem teljes vagy részleges átalakulásával, úgy hogy igazi értelmükre, valódi jelentésükre csak a nyelvtudós, vagy a társadalomtörténeti ismeretekkel rendelkező művelődéstörténész tud rámutatni.“ De mennyi szavunk és kifejezésünk keletkezett és pusztult el az egykori nemesi világgal együtt, amelynek beszédmódját, stílusát, élet- és lelkiformáját az emlékek egész tömege tartotta fenn, de amit rendszeresen ebből a szempontból még egyetlen kutatónk, egyetlen tudósunk sem dolgozott fel.

Minden új életforma új stílus teremtője, és ma a nagy fellendülések és válságok korában ugyancsak tapasztaljuk, hogy minden társadalmi réteg, osztály, csoport minő küzdelmet folytat nyelvéért, életformájáért, amihez nemcsak anyagi érdekei, de hagyományai és érzelmi világának egész gazdagsága kötik. Az egyes társadalmi osztályok sajátos életformáit nemcsak kívülről, a többi vele szemben álló társadalmi réteg részéről fenyegeti veszély, de belülről is a felörlődés veszedelmével kell számolnia. A multat tehát csak részben ismerjük meg, de mint Kertész mondja, azok a művelődéstörténeti vonatkozású szavaink, szólásaink, közmondásaink, amelyeknek új jelentése, mint mellékes képzet, hozzá tartozik az eredeti szemlélethez, túlélhetik a létük alapjául szolgáló életviszonyokat, viszont azok, amelyeknek hasonlat a szülőjük, s nem egyebek, mint metaforák, az eredeti szemlélet eltűnével maguk is kivesznek.“ Nagy szerepet visz az egyes társadalmi rétegek kifejezési formáinak változásában az utánzás. Csaknem általános törvényszerűség, hogy az alacsonyabb rétegek előszeretettel utánozzák a műveltebb vezető rétegek életformáit és kifejezésformáit.

Mályusz Elemér a magyar polgárság kialakulásáról írt nagy tanulmányában helyesen mutat rá arra a más nemzeteknél is gyakori jelenségre, hogy a kialakuló polgárság voltaképp a nemesség helyébe akart lépni, annak kiváltságaira, vagyonára és életformáira vágyott. Mivel ezt erőtlenségénél fogva a nyugati polgársághoz hasonlóan forradalmi úton el nem érhetette, kénytelen volt nagyobb és erősebb alkalmazkodással hozzásimulni a pusztuló nemesség életformáihoz, és azt utánozva, lassanként szokásaiban és nyelvében is összeolvadt vele. A XIX. század elején már van kialakult polgárságunk, amely alapjául szolgál a huszas években meginduló hatalmas irodalmi fejlődésnek is. Az utánzás lélektani jelensége döntő szerepet tölt be az egymást váltogató vezető rétegek nyelvszokásainak alakulásában. A Gombocz-iskola egyik kiváló tanítványa, Hartnagel Erzsébet,⁷⁾ a profán életformák változásához próbál nyelvi adatokat gyűjteni. Módszere a szelentörténészek ismert eljárási módja, minden nyelvi jelenség mögött művelődési hatásokat és szellemi befolyásokat sejt. Különös előszerezetettel a XVIII. század nyelvi jelenségeire mutat rá és elsősorban Bécs nagy hatását, franciás kultúrájának döntő befolyását emeli ki. Két társadalmi osztályt említ meg, mint az újabbkori német jövevényszavak közvetítőit: az arisztokráciát és a kispolgárságot. Mindkettő eddig ismeretlen új életformák közé kerül, s ennek nyelvi kifejeződése a német és a francia szavaknak gazdagodását jelenti nyelvünkben, természetesen az eredetiek rovására. Az arisztokrácia körében élő szavak egy része továbbra is megmaradt e szűk réteg nyelvi használatán belül, de nagy részük éppen az alantasabb rétegek utánzó ösztönénél fogva lekerül a köznyelvbe, átalakul és a műveltség közkincsévé válva, elveszíti sajátos osztály-jellegét. A régi osztálynyelvek pusztulásának mértékét ma nehéz megállapítani. Csak sejthetjük nyelvünk egykori gazdagságát, de az elveszett kincseket újból megszerezni már alig leszünk képesek. A tudományos kutatás fedadata, hogy a még meglévőket megmentse, a régi anyag feldolgozatlan részét közkinccsé tegye, és amire a hiányos adatok nem nyújthatnak feleletet, azt a lélektani, társadalom- és művelődéstörténeti érvekkel kiegészíthesse.

Az egyes társadalmi osztályok és a nyelv fejlődésének bizonyítására hadd vegyünk néhány példát a francia nyelvből is, ahol e fejlődés könnyen kimutatható. A francia irodalomtörténet ma már úgy látja, hogy a klasszikus és a romantikus iskola mögött két hatalmas társadalmi osztály életereje és harca állott: a klasszikus irodalom tudóklése elsősorban a főnemességnek köszönhető, a romantika felvirágzása a születő polgárság életöztönének és képzeletvilágának művészi kifejezője. Taine a *L'esprit classique* című művében nagyszerűen állítja elénk a XVII. század emberét, a klasszikus embert, és rámutat gondolkodásának, nyelvének, irodalmi- és életszemléletének sajátosságaira. Szerinte Franciaország a klasszikus irodalmi iskola megszületését annak az uralkodó nemes osztálynak köszönhette, mely két századon át vezette a francia nemzetet és próbálta a nyelven és irodal-

⁷⁾ *Újabb német jövevényszavainkról.* Magyar Nyelv 1934.

mon át is ízlését és életakarátát uralomra juttatni. A francia nemes-ség nyelvét utánzás útján lassanként átveszi és magáévá teszi a polgárság is, de ez a folyamat igazában csak a XVIII. század végén indul meg és teljes végbemenését a nagy francia forradalom teszi lehetővé. Taine szerint egyetlen társadalmi osztálynak a „les honnêtes gens”-nak nyelvén beszéltek. A nyelvnek — írja Taine, — fel kell emelkedni a művelt osztály ízléséhez, szokásához és érdeklődési köréhez. A beszéd és az íráskészség fejlődését, kicsiszolódását a szalonok segítették elő. „Vaugelas a klasszikus kor nagy nyelvésze nem tesz mást, mint a művelt osztályok nyelv szokásait rögzíti meg és szentesíti. Nyomában a művelt rétegek nyelvéből származnak a népi és családi kifejezések, eltűnnek a festői elemek, — Taine szerint — nagy kárára a francia nyelvnek, amely lassanként olyan szárazzá és szabattossá válik, mint a matematika vagy az algebra. De ezzel szemben pontos, szabatos és megfelel az uralkodó társadalmi osztályok gondolatvilágának. Ebben a korban alakul ki a francia nyelvtan is. Szabályai annyira megmerevülnek, hogy ellenük véteni annyi, mint a műveltség ellen követni el halálos vétet.” „A kiszabott merev goadolkozás, a pontos, szabatos, körülhatárolt nyelv, az etikett világában kitermelt sajátos kifejezési forma és Boileau eszméi diadalt aratnak.” „Vaspántok közé szorul nemcsak a nyelv, de az érzés és gondolatvilág is, ha nem jönne a forradalmat előkészítő századvégi nagy filozófusok, Rousseau és Voltaire. Nyomukba természetesen minden új irányt vesz. A régi formák elavulnak, a klasszikus nyelv elkopik, nevetségessé kezd válni és ugyanolyan mértékben, mint ahogy a klasszikus nyelvet beszélő társadalmi rétegek letörnek, újak jönnek helyükbe, a polgársággal együtt új nyelvet és új irodalmi formát, a romantikát hozzák magukkal.” A klasszikus nyelvnek — Taine szerint — nem volt szabad ismernie a szenvedélyek végleteit, kerülnie kellett mindent, ami nagyon egyéni vagy festői. Victor Hugo, az új iskola feje, bátran kiáltja a régi világ felé, hogy az új idők új irodalmat, új nyelvet kívánnak. Ezt a nyelvet a romantika van hivatva megteremteni és meg is teremti. A szalonok nyelvével szemben Hugo drámáiban a melodramából merített sajátságos népies ízű és felfogású elemeket juttat uralomra, olyan nyelvi és érzelmi szemlélési módot, amely méltán megdöbbenetette a régi nyelvhez és érzésvilághoz szokott olvasókat. Előbb azt láttuk, hogy a nyelv a felsőbb társadalmi rétegektől miként hatolt az alsóbb rétegek felé és válik azok nyelvévé is, most az ellenkező példának vagyunk a tanúi, amidőn az alacsonyabb társadalmi rétegek szókincse szivárog be a műveltebb vezetőrétegek nyelvébe és van arra termékenyítő hatással. Párizs ismert nyelve, az argot, voltaképp csak a szegényebb külvárosi rétegek kifejezési formája, de az utolsó század folyamán csaknem ezerre tehető azoknak a szavaknak és kifejezéseknek száma, amelyek főként irodalmi közvetítéssel (Hugo, Sue és Zola) jutottak át a köznyelvbe. Használatukat már a francia tudományos akadémia is szentesítette. Az egyes szócsoporthoz és kifejezési formákhoz útját a vezető rétegekből lefelé, vagy a társadalom alacsony rétegeiből felfelé legtöbbször a mindenkori ha-

talmi és társadalmi viszonyok szabják meg. De ennek eldöntése már nem a nyelvtudomány, hanem a szociológia feladata. Nincs tehát igaza Gautier-nek, a *l'art pour l'art* nagy költőjének és theoretikusának, amidőn azt írta, hogy „a szavaknak magukban véve is, tekintet nélkül arra az értelemre, amelyet kifejeznek, saját szépségük és értékük van, mint a drágaköveknek, amelyek még nincsenek megcsiszolva, s kösöntyübe, nyakláncba foglalva.”

Most pedig vessünk néhány pillantást a magyar nyelvnek arra a korszakára, ahol a nyelvi változások legszembetűnőbbek voltak. A magyar nyelv a legnagyobb változáson 1770 és 1860 között megy át. Az 1770-es és 80-as években döbbennek rá íróink először arra a nagy elmaradottságra, amely a magyar nyelvet alkalmatlanná tette a közélet és tudomány legelemibb fogalmainak kifejezésére. Lelkesítő munkájuk tehát arra irányult, hogy e hiányokat pótolva a magyar nyelv visszanyerje jogait, bevonuljon a megyék vezetésébe, szorítsa ki a latint és németet, hassa át az állami élet minden mezejét. Ez a nagy fellendülés és az írók öntudatosító munkája már a nemzeti társadalmunk mélyében végbemenő hatalmas változások lelki kifejezője. Szekfű Gyula és Mályusz Elemér történeti iskolája jól látja az igazi okot, mely a nagy társadalmi változás mögött áll. A jövő formálásának a polgárság és a nemesség harca az élesztője. E harc nyomán alig három évtized alatt megváltozik a régi Magyarország képe, és ha volna e kornak Apor Péterje, aki a *Metamorphosis Transylvaniae*-hoz hasonlóan e kor változásaira is rámutatna, bizonyára megdöbbenve jegyezné fel a nyelvben, szokásokban végbemenő változásokat. A magyarság előtt nagy lehetőségek távlatát nyilik meg, új városok keletkeznek, az iskolák és a művelődési intézmények százaai jönnek létre, de a nagy reménységek mögött ott kísértenek a százados hiányok és elsősorban a társadalmi fejlődés mögött messze ballagó nyelv, amely paraszti csizmákban jár akkor, amidőn a nemesség és a születő polgárság már az új idők műveltségének sajátos ruházatát öltötte magára. Első és legfőbb feladat tehát az, — ennek hangoztatásában íróink ízlésükre és állásfoglalásukra való tekintet nélkül egyek, — hogy fel kell frissíteni és az új idők szelleméhez kell alkalmazni a nyelvet. Természetesen a század nagy utópiája, a nyelv tökéletes egysége, éppolyan hiú ábránd, mint az a nemzeti egység, amelyet legnagyobb íróink sok sikerrel megközelítettek, de teljes mértékben soha nem érhatték el.

A XIX. század első felében íróink hangja hol a pesszimizmusra, hol az optimizmusra hajlik. Csokonai, miközben a magyar nyelvet dicsőíti. Arankához írt levelében annak közeli pusztulását jósolja meg. Csak Transylvániától vár valamit, ahol a magyar nyelv lelkes művelői megingatták a közönyt. Berzsenyi lehangelő nemzetszemlélete részben Vörösmartynál is megvan, de a társadalmi fejlődéssel járó nagy sikerek után ez a lemondó hang kezd kiveszni az irodalomból is. Helyét a bátor élniakarás, később a vak optimizmus foglalja el. A magyarság életterejében való hit csak a század végén rendül ismét meg, ezúttal újból a társadalmunk mélyében végbemenő változások

miatt. Ady modern nyelvújítása sok rokon vonást mutat a Petőfi előtti korszak nagy íróinak nyelvet újító, formákat teremtő törekvéseivel, de sötét életlátása megpillantása azoknak a megoldhatatlannak látszó problémáknak, amelyeket a XX. század magyarja boldog önszemléletében nem képes már észrevenni.

A modern magyar irodalmi nyelv megszületése érdekes tanulmányokra adhatna nyelvészeink számára alkalmat. Különösképen jelentéstan kutatásokkal foglalkozók kaphatnak értékes anyagot Ady és a modern magyar írók nyelvében, a nyelvi jelelenségek hirtelen megváltozására. A modern magyar irodalom megszületését Budapest világvárossá való fejlődése és a kapitalizmus előretörése tette lehetővé. A változás oly gyors volt, hogy e kor régi és új szellemű íróit szembeállítva, nyelvük ellentétessége még a leglaikusabb szemlő előtt is feltűnik. De mindmáig egyetlen tudósunk sem foglalkozott azokkal a lélektani és társadalmi okokkal, amelyek e nyelvi változás mögött állnak. Valóságos új nyelvújítás indul meg, új szavak keletkeznek, régiek tűnnek el. Az eddig ismert kifejezések új jelentést nyernek nagy művészeink írásaiban és ezt a forradalmilag végbemenő változást, mely hosszú ideig két részre osztja közönségünk ízlését és íróinkat, tudományosan még ma sem mérték fel. Pedig ma már a tárgyilagosság könnyebb volna, hiszen Ady nyelve és az általa megindított irodalmi forradalom lezártnak tekinthető. Eredményei átmentek nemcsak az irodalmi köztudatba, hanem többé-kevésbé a köznyelvbe is.

Vajjon a magyar irodalmi nyelv fejlődése ezzel véget ért? Bizonyára nem. Mindaddig, amíg lesznek változások a társadalmi életben, amíg a társadalmi osztályok ízlése harcban áll egymással, az irodalmi ízlésformák is változni fognak. Irodalmunk egyik legújabb iránya, az új népiesség, pl. arra mutat, hogy a nép nyelve ismét hatni kezd az irodalmi nyelvre. A Nyugat köré csoportosult fiatal írók egy része ismét a paraszti életszemlélet előretöréséért harcol, de tőlük függetlenül nálunk Nyirő József, Gyallay Domokos és főként Tamási Áron a székely nyelvjárás irodalmi feldolgozására törekszenek. Amíg Gyallay csupán témáiban és gondolkozásmódjában székely, addig Nyirő írói pályája első felében a sajátos székely irodalmi nyelv megteremtésén fáradozott, de stílusrobbantó törekvései kudarcot vallottak. Annál sikeresebbek újabb alkotásai és főként Tamási művei, melyek a sajátos székely gondolkodásvilágot és nyelvet először vitték az egész művelt magyar közönség tudatába. Ezek a példák rámutatnak a nyelvi és irodalmi kifejezésformák állandó változására, amelyek hol tudatosan, hol öntudatlanul mennek végbe, de vannak és hatnak akkor is, ha róluk nem veszünk tudomást. Tolnai Vilmos e változásokra célozva helyesen állapítja meg a nyelvújításról írt kitűnő munkájában, hogy „amikor egy nyelvközösség tagjai más nyelvközösségnek fejlettebb szellemi, tudományos, művészeti, gazdasági, kereskedelmi, társadalmi eszmekörével megismerkednek, ösztönyszerűen is, de tudatosan is az új műveltségi elemek elsajátítására, azután pedig saját nemzetük tagjaival való közlésére törekszenek. Különösen akkor nyilvánul meg ez a törekvés, amidőn a közélet tartósabb pangás, tespedés után erősebb-

ben nekilendül. Az ilyen belső megújulás mindig együttjár a nyelv megújulásával is. Az új dolgok, új eszmék új szavakat, új nyelvet kívánnak.“ Amit Tolnai a XVIII. század végéről és a XIX. század elejéről mondott, az többé-kevésbé a XX. század más jellegű, de külső változásaiban hasonló társadalmi és nyelvi jelenségeire is áll. Berzeviczy Gergely kora a merész reformok, a nagy lehetőségek, a jövőbelátás utópisztikus kora. Ekkor születik meg az ipar, a kereskedelem, a városi élet, ekkor jelennek meg legelső lapjaink, könyveink és a társas élet megszületésével ugyancsak ekkor alakul ki egyelőre kevés ember tudatos munkájával az a fórum, amelyik ítél, vezet és irányít. De e fórumnak, az irodalmi közvéleménynek ítéletét és irányító hatalmát nemcsak az írók lelkesítő munkája, hanem a társadalmi élet lehetőségei és a magyarság sajátos belső szociális viszonyai szabják meg elsősorban. Száz év múlva, Ady korában, ahogy azt Szekfű Gyula a *Három nemzedék* című művében nagyszerűen érzékeltette, ismét ugyanazok a sorskérdések adódnak a magyarság számára, mint a francia forradalom hajnalán, a nagy reménységek és csalódások századában. A XX. század magyar írói látják a nagy nemzeti fejlődés lehetőségeit, de látják az előítéletek erős várait is és a nyelvet erre az új átalakításra, erre a küzdelemmel járó szellemi felfrissülésre készítik elő. Természetesen nem szabad kritika nélkül elfogadnunk a nyelvi jelenségek változásait, különösen akkor, ha ezt a tudatos változást nem tesszük indokolttá sem társadalmi, sem műveltségi viszonyaink. És ha Gvadányi szomorú panasszal kelt ki *A falusi nótárius*-ban a magyar nyelv elrontói ellen, szavai

„A magyar konstrukció végkép elenyészett,
Hívségtől üldözve a kalamust fogják
S édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják,“

ma is figyelmeztetésül szolgálhatnak azok számára, akik egyéni látásukat és a magyar nyelv szellemét, sokszor alapjaiban sértő írásmódjukat a modern idők követelményeivel próbálják igazolni. Ha ez a kritikai szellem kihal, nem válik sohasem valóra Bessenyei jámbor szándéka, avagy Bacsányi álma, aki a „felséges magyar nyelv“ diadalát jósolta meg akkor, amidőn a jóslás beteljesedésére még alig-alig lehetett reménye. Vörösmarty Mihály, Arany János, Petőfi Sándor és Ady Endre nyelve nemcsak utat mutatnak, de köteleznek is: a népi nyelvnek és a művelt osztályok kifejezési formáinak egymáshoz való közeledését szolgálták. Ezt az utat, a magyar nyelv állandó gazdagításának útját, mai íróinknak is követniök kell, mert csak a művelt vezető osztályok és az alattuk élő parasztság és munkásság nyelvének és művelődésének közelebb hozatala oldhatja meg irodalmunk, nyelvünk és nemzeti életünk egyik legfőbb kérdését, a sokat hangoztatott szellemi és érzésbeli egységet. A munkásság nyelve, sajátos, tele van idegen kifejezésekkel és olyan nemzetközi művelődési hatásokkal, amelyek ha gondolkodását, látásmódját és tudását ki is szélesítették, de nyelvi és irodalmi ízlését nem mindig gazdagították. A nép nyelvének újból való felemelése helyesebb törekvésnek látszik.

A mai magyar alföld nyelvének változásairól érdekes helyzetképet ad egy népi származású író, Veress Péter könyve.⁸⁾ Nem tudós munkája, de nem is áll elő tudományos igényekkel. Megfigyelései a nép között élő író vallomásai a magyar paraszt nyelve és érzésvilága mellett. Szembeállítja a parasztság kifejezési formáit a középosztály, a munkásság, a kispolgárság nyelvével és rámutat ez utóbbiak mesterkéltné kifejezési formáival szemben a parasztnyelv szemléletes volta. Az új népiesség előretörése nem egy mesterkéltné irodalmi iskola egyénieskedésének tulajdonítható. A felismert népi szükséglet társadalmi szükségletet fed és a reformok hangoztatása bizonyára meghozza a maga gyümölcseit.

A nyelv és a társadalom szoros egységet alkot. A nyelvtudomány feladata pedig nem lehet más, mint ezt az egységet a maga állandó változásában felfogni, mozgásának irányait felismerni és az anyanyelv lélektani és társadalmi vizsgálatával hozzájárulni irodalmi nyelvünk tudatosításához, szellemének, ősi jellegének megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez. A nyelv mindenkor hű tükörképe annak a társadalmi közösségnek, amelyből született és amelyet talán legtökéletesebben ki is fejez. Megerősödése, fejlődése, művészi kibontakozása a nemzetfejlődésnek és erősödésnek jele. Ha tehát nyelvünket, mindannyiunk édes és forrón szeretett anyanyelvét meg akarjuk erősíteni és az idők pusztító viharával szemben ellenállóvá akarjuk tenni, úgy minden erőnket a nemzet többségét alkotó rétegek megerősítésére kell fordítanunk. A nemzet megerősítése nélkül elszíntelenedik és végül elhal maga a nyelv, a kihalt lélek tükre is. A milliók lelkét mozgó nagy írók pedig poros könyvtárak emlékeivé válnak, de ha megújul a nemzet, akkor „poraiból megélemedett phönix-ként” felemelkedik sasszárnyain a nyelv is, a nemzet lelkének és megújulásának hírnöke. Az irodalom és tudomány művelői csak ezt az eszmét szolgálhatják: megtartani és továbbfejleszteni az ősi örökséget, hogy az a saját örömeinkre és az emberi művelődés hasznára ne az elsoványodás, hanem a felemelkedés útjain haladhasson tovább.

⁸⁾ *Az Alföld magyarsága, 1905.*

